

**СТАН ОХОРОНИ РІДКІСНИХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН
У ЗАКАЗНИКАХ ПОЛТАВЩИНИ****Навчально-науковий центр «Інститут біології» Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)****smolar@inbox.ru**

Робота виконана у межах наукової теми «Созологічна характеристика структурних елементів регіональної екомережі Лівобережного Придніпров'я», № державної реєстрації 0111U000699.

Вступ. В умовах всезростаючого антропогенного навантаження на природні екосистеми досить гостро постають проблеми збереження й охорони біорізноманітності на організмовому, популяційному, видовому, ценотичному, ландшафтному і біосферному рівнях. Це є актуальним як для конкретного регіону, так і для біосфери в цілому.

Серед сучасних природоохоронних концепцій загально визнане й природозаповідання. Його завданням є повне (в Україні тільки у природних заповідниках) або часткове (у решті категорій природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) обмеження господарської діяльності на природних територіях із добре збереженою біорізноманітністю з метою її охорони. Ці задачі реалізуються у межах об'єктів та територій ПЗФ, кожна категорія яких призначена виконувати специфічні природоохоронні функції згідно визначеного режиму заповідання.

Цільові функції збереження фіторізноманітності покладаються, насамперед, на ботанічні заказники, хоча їх можуть виконувати й інші об'єкти ПЗФ, якщо на їх території охороняються типові та рідкісні види флори, угруповання чи наявні ресурси господарсько цінних рослин, у тому числі й лікарських.

Тому **метою даної роботи** є аналіз флористичної унікальності заказників сучасної ПЗМ Полтавщини у контексті представленості та забезпечення охороною рідкісних лікарських рослин (РЛР) на їх територіях.

Об'єкт і методи дослідження. В основу статті покладено результати аналізу укладеного автором переліку РЛР Полтавщини, які зустрічаються в природних біотопах і є складовою спонтанної флори. Ідентифікація видів як лікарських проведена із використанням відповідних флористичних зведень [1,2,6,7]. Назви РЛР наведено за системою, яка прийнята в Червоній книзі України (для видів, включених до Червоної книги України) [12] та зведенням С. Л. Мосякіна та М. М. Федорончука [13] (для регіонально рідкісних). Для визначення кількості місцезнаходжень РЛР опрацьовано геоботанічні описи, виконані на території заказників Полтавської області та Кадастрові картки об'єктів ПЗФ, укладені автором статті за формою 1ДКПЗФ.

Результати досліджень та їх обговорення.

Полтавська область, як адміністративна одиниця України, знаходиться в її центральній і північно-східній частинах. У природному відношенні Полтавщина майже цілком розташована у межах Придніпровської низовини на лівобережжі басейну Дніпра, крім незначної за площею ділянки (близько 150 км) на правобережжі басейну Дніпра в межах Придніпровської височини. Понад 92% площі області знаходиться в межах природної лісостепової зони і тільки 8% (її крайня південно-східна частина) – у межах степової природної зони Східноєвропейської рівнинної фізико-географічної країни [10].

Сприятливі природно-кліматичні умови та різноманітні ґрунти сприяли формуванню на території області строкатого рослинного покриву, багатій флори, у складі якої й дотепер збереглися й рідкісні види – як показник стану збереженості екосистем, серед яких і окрема група лікарських. Пріоритетним завданням є забезпечити їх охороною у межах об'єктів природно-заповідного фонду.

Оптимізована природно-заповідна мережа (ПЗМ) Полтавської області характеризується високими кількісними (384 об'єкти та території загальною площею 142426, 8715 га) і якісними показниками (показник заповідності складає 4,95%). За останнє десятиріччя в ПЗФ області з'явилися нові категорії (національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказники лісові, ентомологічні, орнітологічні, ботанічний сад) [9]. Однак, основою ПЗМ Полтавської області, як й інших адміністративних регіонів України, були і залишаються заказники – об'єкти та території ПЗФ, які створюються з метою збереження й відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів, видів чи природних ресурсів, підтримання загального екологічного балансу [4]. Залежно від своєї природоохоронної, екологічної, наукової й іншої цінності заказники можуть бути загальнодержавного та місцевого значення. Класифікують заказники й за цільовим призначенням та необхідним режимом охорони.

Особливості заповідного режиму конкретного заказника визначаються на підставі обстеження території та наукового обґрунтування і визначаються комплексом факторів, зокрема: конкретною метою охорони, станом природних комплексів, впливом ззовні тощо. Тому режими різних заказників можуть значно відрізнятися. На територіях заказників дозволяються ті види господарювання й в тих обся-

гах та в строках, які не впливають негативно на стан об'єктів охорони [9].

Одними з основних критеріїв створення заказників, як і багатьох інших об'єктів ПЗФ, є флористична унікальність, яка визначається видовим різноманіттям і станом ценопопуляцій рідкісних рослин, та ресурсна цінність, що визначається запасами рослинної сировини. У даному випадку – це ресурси лікарських рослин, які мають відповідний созо-логічний статус. У місцях, де фіторізноманітність відповідає цим критеріям створюються саме ботанічні заказники як осередки збереження й охорони рідкісних та лікарських рослин (можливо й інших цінних груп рослин, що мають ресурсне значення), і їх режим забороняє збір рослинної сировини і знищення рослин. До того ж, ці критерії також враховуються і при створенні заказників інших категорій та інших об'єктів ПЗФ.

За останніми флористичними зведеннями для флори Полтавщини [2] наводяться рідкісні види, із яких 8 включені до Світового Червоного списку, 7 – до Європейського Червоного списку, 54 – до Червоної книги України, 158 – до регіонального списку. Згідно сучасних уточнень кількісні показники флоросо-зологічного списку Полтавщини дещо змінилися за созо-логічними статусами у зв'язку з виданням Червоної книги України (2009) [12] та укладанням нового регіонального списку [11], хоча загальні тенденції зберігаються [1].

Із цього списку рідкісних рослин Полтавщини лікарськими є 67 видів, які включені до переліків офіційної та народної медицини [5,8].

Хоча РЛВ й мають лікарські властивості, їх збір та заготівля на Полтавщині заборонена, зважаючи

на їх созо-логічні та природоохоронні статуси [5], які визначені на підставі кількості відомих місцезнаходжень, наукового значення (деякі з них є реліктами, інші – знаходяться на межі ареалу; мають складну біологію; скорочують чисельність у результаті знищення або порушення біотопів; є декоративними, а тому знищуються; мають лікарське чи інші господарське значення й заготовлювалися в минулому, що призвело до скорочення їх популяцій та виснажило ресурси; часто вплив більшості цих факторів виявлявся одночасно). Тому вкрай актуальним природоохоронним завданням залишається забезпечення охороною РЛР із метою збереження генофонду регіональних ценопопуляцій. Більшість їх місцезнаходжень охороняється на сьогодні в об'єктах природно-заповідного фонду різних категорій.

Далі ми охарактеризуємо представленість РЛР на території заказників Полтавщини з метою визначення найбільш репрезентативної групи серед них за цим показником.

У ПЗМ Полтавщини представлено 180 заказників (47% від загальної кількості об'єктів). За категоріями вони розподіляються таким чином: ботанічні (41), ландшафтні (62), гідрологічні (58), загальнозоологічні (8), орнітологічні (4), віднедавна – лісові (3) та ентомологічні (4) заказники [9]. Із них 21 має статус загальнодержавного значення, решта 159 – місцевого.

За результатами флоросо-зологічного аналізу встановлено, що на території 133 (74% від загальної кількості заказників) із них зберігаються і охороняються популяції (різні за показниками) 37 видів РЛР. Їх видовий список і деякі созо-лого-екологічні характеристики наведені в таблиці.

Таблиця.

Созолого-екологічна характеристика рідкісних лікарських рослин, які охороняються в заказниках полтавщини

№	Міжнародна наукова назва виду	Родина	Природоохоронний статус (за Червоною книгою України, 2009)	Созологічний статус	Еколого-ценотична група	Охорона виду в заказниках за категоріями / всього (цифри – кількість заказників)	Адміністративні райони Полтавської області
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	<i>Adonis vernalis</i> L.	Ranunculaceae	Неоцінений	ЧКУ	Степова	Б – 8, Л – 10 / 18	Гд (1), Гл (1), Зн (2), Кб (2), Кл (1), Кт (1), Лб (1), Мш (1), Нс (1), Пл (2), Пр (1), Рш (1), Чх (1), Шц (2)
2.	<i>Adonis wolgensis</i> Steven ex DC.	Ranunculaceae	Неоцінений	ЧКУ	стєпова	Б – 2 / 2	Мш (1), Рш (1)
3.	<i>Allium ursinum</i> L.	Alliaceae	Неоцінений	ЧКУ	Широколистяно-лісова	Б – 1 / 1	Пл. (1)
4.	<i>Anacamptis palustris</i> (Jacq.) R.V. Bateman	Orchidaceae	Вразливий	ЧКУ	Лучно-болотна	Б – 6, Л – 16, Г – 9, О – 2, З – 4 / 37	Гд (2), Гл (1), Зн (1), Кб (2), Км (1), Кр (2), Кт (6), Лх (1), Нс (4), Ор (2), Пл (1), Пр (4), Рш (4), См (3), Чт (1), Шц (2)

БІОЛОГІЯ

№	Міжнародна наукова назва виду	Родина	Природоохоронний статус (за Червоною книгою України, 2009)	Созологічний статус	Еколого-ценотична група	Охорона виду в заказниках за категоріями / всього (цифри – кількість заказників)	Адміністративні райони Полтавської області
1	2	3	4	5	6	7	8
5.	<i>Astragalus dasyanthus</i> Pall.	Fabaceae	Вразливий	ЧКУ, ЄЧС	Степова	Б – 4, Л – 5 / 9	Гд (1), Гл (2), Зн (1), Кб (1), Кр (1), Пл. (1), См (1), Рш (1)
6.	<i>Bistorta officinalis</i> Delarbre	Polygonaceae	Рідкісний	РС	Болотна	Л – 1 / 1	Гд (1)
7.	<i>Bulbocodium versicolor</i> (Ker Gawl.) Spreng.	Colchicaceae	Вразливий	ЧКУ	Степова	Б – 7, Л – 4 / 11	Гд (2), Гл (1), Кб (2), Кр (1), Пл(1), Рш (1), Чт (1), Шц (2)
8.	<i>Convallaria majalis</i> L.	Convallariaceae	Рідкісний	РС	Широколистяно-, хвойно-лісова	Б – 26, Л – 25, Г – 9, Ліс – 1 / 61	Гд (10), Гл (4), Гр (1), Зн (3), Кб (4), Кз (2), Кл (2), Км (2), Кр (3), Кт (4), Лб (1), Лх (1), Мг (2), Нс (2), Ор (2), Пл (5), Пр (3), Рш (2), См (1), Хл (1), Чт (1), Чх (2), Шц (3)
9.	<i>Dactylorhiza fuchsia</i> (Druce) Soo	Orchidaceae	Неоцінений	ЧКУ	Лучно-болотна	Б – 2, Л. – 1, Г – 3 / 6	Гд (3), Кт (2), Пр (1)
10.	<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soo s.l.	Orchidaceae	Вразливий	ЧКУ	Лучно-болотна	Б – 3, Л – 6, Г – 10, О – 1, З – 1 / 21	Гд (3), Гл (1), Зн (1), Кб (1), Км (1), Кт (5), Лх (1), Ор (2), Пр (3), См (2), Шц (1)
11.	<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.	Scrophulariaceae	Рідкісний	РС	Хвойно-лісова	Л – 2 / 2	Лб (1), Чх (1)
12.	<i>Ephedra distachya</i> L.	Ephedraceae	Вразливий	РС	Степова	Б – 1, Л – 3 / 4	Гл (2), Кб (1), Кр (1)
13.	<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz	Orchidaceae	Неоцінений	ЧКУ	Широколистяно-лісова	Б – 5, Л – 10, Ліс – 1 / 16	Гд (3), Гл (1), Зн (1), Кб (4), Лб (1), Мг (1), Рш (1), Чт (1), Чх (2), Шц (1),
14.	<i>Epipactis palustris</i> (L.) Ctantz	Orchidaceae	Вразливий	ЧКУ	Болотна	Л – 2 / 2	Кб (1), Пр (1)
15.	<i>Fritillaria ruthenica</i> Wikstr.	Liliaceae	Вразливий	ЧКУ	Широколистяно-лісова	Б – 2, Л. – 1 / 3	Гл (1), Кб (2)
16.	<i>Gnaphalium uliginosum</i> L.	Asteraceae	Рідкісний	РС	Болотна	Г – 1	Чх (1)
17.	<i>Inula helenium</i> L.	Asteraceae	Рідкісний	РС	Болотна	Б – 5, Л – 11, Г – 22, З – 3 / 41	Гд (2), Гл (1), Гр (1), Зн (6), Кб (4), Кл (1), Кт (1), Лб (4), Лх (1), Мш (1), Нс (1), Ор (3), Пл (1), Пр (7), Рш (2), См (1), Хл (2), Чт (1), Чх (1)
18.	<i>Lilium martagon</i>	Liliaceae	Неоцінений	ЧКУ	Широколистяно-, хвойнолісова	Л – 1 / 1	Лб, Чх (1)
19.	<i>Listera ovata</i> (L.) R.Br.	Orchidaceae	Неоцінений	ЧКУ	Широколистяно-лісова	Л – 4 / 4	Кб (1), Лб (1), Ор (1), Чх (1)
20.	<i>Lycopodium clavatum</i> L.	Lycopodiaceae	Рідкісний	РС	Хвойнолісова	Б – 2, Л – 3 / 5	Гд (1), Лб (1), Кт (1), Пл (1), Чх (1)
21.	<i>Menyanthes trifoliata</i> L.	Menyanthaceae	Рідкісний	РС	Болотна	Б – 1, Л – 1, Г – 6, З – 1 / 9	Гд (2), Лх (1), Ор (1), Пр (4), Чх (1)
22.	<i>Naumburgia thyrsoflora</i> (L.) Rchb.	Primulaceae	Рідкісний	РС	Болотна	Л – 4, Г – 6 / 10	Гд (1), Кб (2), Кт (4), Лх (1), Пр (1), Чх (1)

БІОЛОГІЯ

№	Міжнародна наукова назва виду	Родина	Природоохоронний статус (за Червоною книгою України, 2009)	Созологічний статус	Еколого-ценотична група	Охорона виду в заказниках за категоріями / всього (цифри – кількість заказників)	Адміністративні райони Полтавської області
1	2	3	4	5	6	7	8
23.	<i>Neottia nidus-avis</i> (L.) Rich.	Orchidaceae	Неоцінений	ЧКУ	Широколистяно-лісова	Л – 3	Кб (1), Лб (1), Чх (1)
24.	<i>Nymphaea alba</i> L.	Nymphaeaceae	Рідкісний	РС	Водна	Б – 5, Л – 13, Г – 10, З – 1 / 29	Гд (5), Гл (3), Км (1), Кр (1), Лх (1), Мг (2), Мш (1), Нс (2), Ор (4), Пл (1), Рш (3), См (2), Хл (1), Чт (1), Щц (1)
25.	<i>Nymphaea candida</i> C. Presl	Nymphaeaceae	Рідкісний	РС	Водна	Б – 2, Л – 5, Г – 8 / 15	Гд (2), Гл (1), Лб (1), Лх (1), Ор (3), Пр (4), См (2), Чх (1)
26.	<i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.	Orchidaceae	Неоцінений	ЧКУ	Широколистяно-, хвойно-лісова	Б – 2, Л – 1 / 3	Гд (1), Кб (1), Кт (1)
27.	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raesch.	Rosaceae	Рідкісний	РС	Лучно-болотна	Б – 3, Л – 3, Г – 2 / 8	Гд (1), Кт (4), Нс (2), Пл (1)
28.	<i>Potentilla palustris</i> (L.) Scop.	Rosaceae	Вразливий	РС	Болотна	Б – 1, Л – 2, Г – 5 / 8	Гд (2), Кр (1), Кт (2), Нс (1), Пр (2)
29.	<i>Primula veris</i> L.	Primulaceae	Рідкісний	РС	Широколистяно-, хвойно-лісова	Б – 7, Л – 5, Г – 1 / 13	Гд (2), Зн (1), Кб (1), Кт (1), Лб (1), Мг (1), Пл (1), Пр (1), Чх (4)
30.	<i>Pteridium aquilinum</i> (L.) Kuhn	Dennstaedtiaceae	Рідкісний	РС	Хвойно-лісова	Б – 5, Л – 4 / 9	Гд (1), Зн (1), Кт (3), Лб (1), Нс (1), Пл (1), Чх (1)
31.	<i>Pulsatilla patens</i> (L.) Mill. s.l.	Ranunculaceae	Неоцінений	ЧКУ	Хвойно-лісова, степова	Б – 4 / 4	Гд (1), Кт (1), Пл (2)
32.	<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill. s.l.	Ranunculaceae	Неоцінений	ЧКУ	Степова	Б – 14, Л – 1, Г – 1, З – 1 / 17	Гд (4), Гл (1), Зн (1), Кр (1), Кт (3), Пр (1), Пл (3), Рш (1), Щц (1), Чх (1)
33.	<i>Salvia aethiopsis</i> L.	Lamiaceae	Вразливий	РС	Степова	Б – 2, Л – 1 / 3	Кл (1), Мш (1), Чт (1)
34.	<i>Sanguisorba officinalis</i> L.	Rosaceae	Рідкісний	РС	Лучно-болотна	Б – 3, Л – 9, Г – 6, З – 2 / 20	Гд (3), Зн (2), Кб (2), Км (2), Кт (2), Лб (1), Лх (1), Мш (1), Нс (1), Пр (2), Рш (2), См (1)
35.	<i>Valeriana officinalis</i> L.	Valerianaceae	Рідкісний	РС	Болотна	Б – 6, Л – 18, Г – 18, З – 2 / 44	Гд (4), Гл (3), Гр (1), Зн (4), Кб (2), Кз (1), Кл (1), Км (2), Кр (2), Лб (4), Лх (1), Ор (5), Пр (6), Рш (2), См (1), Чх (3), Чт (1), Щц (1)
36.	<i>Veratrum obelianum</i> Bernh.	Liliaceae	Рідкісний	РС	Волого-лісова, лучно-болотна	Г – 1 / 1	Лх (1)
37.	<i>Vinca minor</i> L.	Aposynaceae	Рідкісний	РС	Широколистяно-лісова	Б – 1, Л – 5 / 6	Гд (1), Кб (2), Мг (1), Ор (1), Щц (1)

Примітка:

Скорочення: Созологічний статус видів РЛР (колонка 5): ЄЧС – включені до Європейського Червоного списку, ЧКУ – до Червоної книги України, РС – регіонального списку; Категорії заказників (колонка 7): Б – ботанічний, Л – ландшафтний, Г – гідрологічний, О – орнітологічний, З – загальнозоологічний, Ліс – лісовий;

Назви адміністративних районів Полтавської області (колонка 8): Гд – Гадяцький, Гл – Глобинський, Гр – Гребінківський, Зн – Зінківський, Кб – Кобеляцький, Кз – Козельщанський, Кл – Карлівський, Км – м. Комсомольськ, Кр – Кременчуцький, Кт – Котелевський, Лб – Лубенський, Лх – Лохвицький, Мг – Миргородський, Мш – Машівський, Нс – Новосанжарський, Ор – Оржицький, Пр – Пирятинський, Пл – Полтавський, Рш – Решетилівський, См – Семенівський, Хл – Хорольський, Чт – Чутівський, Чх – Чорнухинський, Щц – Шишацький.

У систематичному відношенні ці види представляють відділи *Lycopodiophyta* (1 вид), *Polypodiophyta* (2), *Pinophyta* (2), *Magnoliophyta* (32) і належать до 30 родів із 20 родин. Найбільш представленою видами РЛР родиною є *Orchidaceae* (6 видів), переважно кількість родин презентують 1-2 види, *Rosaceae* – 3 види.

За ценотичною приуроченістю РЛР заказників репрезентують сім еколого-ценотичних груп. Найбільш представленими видами РЛР (8 і 10 відповідно – половина від усіх РЛР заказників) є ті дві, що приурочені до зональних біотопів – степових і широколистянолісових, які збереглися незначними ділянками з-поміж окультурених і антропогенно трансформованих ландшафтів. Інші групи представлені таким чином: хвойнолісова – 7 видів, лучно-болота – 7, болотна – 9, водна – 2. Зазначимо, що деякі види РЛР виявляють більш широку екологічну амплітуду, що виявляється у приуроченості їх до декількох біотопів – їх у списку 6. Звернемо увагу на значну частку видів РЛР, які приурочені до зволжених (18 видів) оселищ, що підтверджує природоохоронне і екологічне значення водно-болотних угідь і вторинних лук як осередків збереження біорізноманітності.

Найбільше локалітетів серед РЛР на території заказників Полтавщини відмічено для таких видів: степових – *Adonis vernalis* L. (18), *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.s.l. (17); лісових – *Convallaria majalis* L. (61), *Epipactis helleborine* (L.) Crantz (16); лучно-болотних – *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.V. Bateman (37), *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l. (21), *Sanguisorba officinalis* L. (20); болотних – *Valeriana officinalis* L. (44), *Inula helenium* L. (41); водних – *Nymphaea alba* L. (29), *Nymphaea candida* C. Presl. (15). По два локалітети в заказниках області мають три види (*Adonis wolgensis* Steven ex DC., *Digitalis grandiflora* Mill., *Epipactis palustris* (L.) Stantz), і лише по одному – п'ять (*Allium ursinum* L., *Bistorta officinalis* Delarbre, *Gnaphalium uliginosum* L., *Lilium martagon* L., *Veratrum lobelianum* Bernh.).

Усі зі списку види РЛР охороняються в Україні на загальнодержавному (17) і регіональному рівнях (20), деякі, до того ж, мають європейський соціологічний статус і світовий [1,12]. За природоохоронним статусом [11] вони належать до трьох груп: рідкісні (17), вразливі (9), неоцінені (11). За літературними даними з територій Полтавщини, які на сьогодні мають статус заказників, наводяться також і види РЛР, що мають статус в регіоні як «зниклі» (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Neotinea ustulata* (L.) R.V. Bateman, *Oxycoccus palustris* Pers., *Calla palustris* L.). Ми у списку їх не наводимо за відсутністю сучасної інформації про їх місцезнаходження і припускаємо, що ці локалітети втрачені.

За категоріальністю заказники, для територій яких вказуються місцезнаходження РЛР, розподілилися таким чином (у дужках зазначимо кількість і частку від загальної кількості заказників цієї категорії в ПЗМ Полтавської області): ботанічні (35; 83%), ландшафтні (47; 76%), гідрологічні (38; 65%), лісові (2; 66%), орнітологічні (3; 75%), загальнозоологічні (8; 100%). Зважаючи на ці показники, стає очевидною провідна роль ботанічних і ландшафтних заказ-

ників у збереженні РЛР Полтавщини. Зазначимо, що ця тенденція справджується і для інших компонентів раритетної біорізноманітності [3].

Найбагатшими за кількістю видів РЛР є заказники ботанічні (29, із яких включених до Червоної книги України та до регіонального списку відповідно 13 і 16) та ландшафтні (33 – 14 і 19). Інші категорії представлені таким чином: гідрологічні – 19 (відповідно 5 і 14), загальнозоологічні – 8 (3 і 5), лісові – 2 (1 і 1); для чотирьох ентомологічних заказників області види РЛР не наводяться. Очевидно фіторізноманітність цієї категорії заказників потребує спеціальних флоросозологічних досліджень.

Однак, за даними проведеного флоросозологічного аналізу заказників щодо представленості на них РЛР встановлено, що відсутні види, включені до Червоної книги України, на території 7 із 35 ботанічних заказників, на 10 із 47 – ландшафтних, на 24 із 38 – гідрологічних, на одному із двох – лісових, на одному із трьох – орнітологічних та на двох із восьми – загальнозоологічних. Не виявлені також види РЛР із регіонального списку на одному із трьох орнітологічних заказників, на 11 із 47 ландшафтних, на чотирьох із восьми загальнозоологічних. Стосовно такої ситуації для ботанічних заказників – спеціалізованої форми охорони ботанічних об'єктів, то ймовірно при створенні їх враховані показники ботанічної репрезентативності або наявність ресурсів господарсько цінних дикорослих рослин, зокрема й лікарських, які не мають соціологічного статусу.

Найбільшою кількістю видів РЛР характеризується фіторізноманітність таких заказників: ботанічного «Драбинівка» (Кобеляцький район, 8 видів), ландшафтних – «Лучківський» (Кобеляцький район, 16 видів), «Червонобережжя» (на межі Лубенського та Чорнухинського районів, 13 видів), «Великий і Малий лимани» (Котелевський район, 10 видів). На території більшості заказників різних категорій охороняється 3-9 видів РЛР, а на території 63 (47% від заказників, на території яких охороняються РЛР) – лише 1-2. Така кількість видів РЛР навіть вказується для 13 ботанічних заказників. Однак, зазначимо, що флоросозологічну цінність заказників, крім РЛР, визначають і інші групи рідкісних видів рослин, що не принижує природоохоронного значення більшості із них як осередків збереження фіторізноманітності, насамперед, раритетної.

Нами встановлено, що РЛР виявлені на території заказників 23 адміністративних районів Полтавської області й м. Комсомольськ. У розрізі адміністративних районів кількість видів РЛР заказників теж різниться, і за цією характеристикою вони об'єднані у групи: 16 і більше видів (Гадяцький (25), Кобеляцький (19), Чорнухинський (17), Котелевський (16), Пирятинський (15); 6-15 – Глобинський (14), Полтавський (14), Зіньківський (12), Решетилівський (12), Лохвицький (11), Оржицький (10), Шишацький (10), Кременчуцький (9), Новосанжарський (9), Семенівський (9), Чутівський (8), м. Комсомольськ (6), Машівський (6); 2-5 – Карлівський (5), Миргородський (5), Гребінківський (3), Хорольський (3), Козельщинський (2). Не виявлено місцезнаходжень РЛР на територіях заказників двох районів області – Велико-

багачанського та Диканського, де ці види можуть фіксуватися на інших об'єктах ПЗФ. Зазначимо, що найбільше видове різноманіття РЛР охороняється в заказниках північної та південної частини області.

У загальному така ситуативна картина щодо РЛР на територіях заказників області обумовлена різними факторами, основними з яких є: площа району, особливості природних умов, ступінь трансформованості природних комплексів і екосистем, загальні показники біорізноманітності, кількість заказників, їх площа, глибина проведених флоросозологічних досліджень та ін.

Висновки

У складі флори Полтавської області частка РЛР складає 67 видів (близько 22% раритетної фракції флори). І хоча вони належать до групи лікарських, зважаючи на їх созологічні та природоохоронні статуси, ресурсної цінності не мають через обмежене поширення та рідкісність у регіоні, й заготівля їх заборонена. Однак, зберігаючись у складі флори, вони є індикаторами рівнів стійкості екосистем, до яких приурочені.

На територіях 133 заказників ПЗМ області встановлено місцезнаходження 37 видів РЛР, які мають природоохоронні статуси переважно «рідкісний» та «зникаючий», репрезентують сім еколого-ценотичних груп і охороняються на державному та регіональному рівнях.

Найбагатшими за кількістю видів РЛР є заказники ботанічні та ландшафтні, які є важливими біоцентрами зі збереження, відновлення та охорони в цілому раритетної фіторізноманітності. Найкраще забезпечені охороною місцезнаходження РЛР в заказниках північної та південної частин області.

Українською актуальним природоохоронним завданням залишається забезпечення охороною місцезнаходжень РЛР із метою збереження генофонду регіональних ценопопуляцій. Більшість їх місцезнаходжень охороняється на сьогодні в об'єктах ПЗФ різних категорій. У місцях виявлення ценопопуляцій РЛР поза природно-заповідними територіями доцільно створювати природно-заповідні об'єкти з метою їх збереження й охорони, особливо в тих районах, де регіональні ценопопуляції РЛР не захищені або мало досліджені. Найкраще ці функції можуть реалізуватися в ботанічних, ландшафтних та гідрологічних заказниках.

Перспективи подальших досліджень

Актуальними є подальші флоросозологічні дослідження на території Полтавщини з метою виявлення нових місцезнаходжень РЛР і забезпечення їх охороною. До того ж, доцільно здійснити фітоіндикаційну характеристику відомих місцезнаходжень для визначення найбільш ефективних заходів їх збереження в умовах заповідного режиму.

Література

1. Байрак О. М. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини / О. М. Байрак, Н. О. Стецюк. – Полтава: Верстка, 2005. – 248 с.
2. Байрак О. М. Конспект флори Полтавщини / О. М. Байрак, Н. О. Стецюк. – Полтава: Верстка, 2008. – 196 с.
3. Еталони природи Полтавщини / Байрак О. М., Проскурняк М. І., Стецюк Н. О. [та ін.]. – Полтава: Верстка, 2003. – 212 с.
4. Заповідна справа в Україні / за заг. ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. – К.: Географіка, 2003. – 306 с.
5. Мінарченко В. М. Флора лікарських рослин / В. М. Мінарченко. – Луцьк: Едельвіка, 1996. – 178 с.
6. Мінарченко В. М. Атлас лікарських рослин України / В. М. Мінарченко, І. А. Тимченко. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 172 с.
7. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. [и др.]. – К.: Наукова думка, 1987. – 548 с.
8. Перевозченко И. И. Лекарственные растения / И. И. Перевозченко, Б. В. Заверуха, Т. Л. Андриенко. – К.: Урожай, 1991. – 200 с.
9. Природно-заповідний фонд Полтавщини / Н. О. Смоляр. – Полтава: ШвидкоДРУК, 2013. – 149 с.
10. Регіональна екомережа Полтавщина / Байрак О. М., Стецюк Н. О., Слюсар М. В. [та ін.]; за заг. ред. О. М. Байрак. – Полтава: Верстка, 2010. – 214 с.
11. Червона книга Полтавщини / Смоляр Н. О., Слюсар М. В., Гапон С. В. [та ін.]; за заг. ред. Н. О. Смоляр. – Полтава: ШвидкоДРУК, 2013. – 198 с.
12. Червона книга України / за заг. ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
13. Mosyakin S. L. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist / Ed. S. L. Mosyakin, M. M. Fedoronchuk. – Kiev, 1999. – 345 p.

УДК 502.171 : 633.88 (477.53)

СТАН ОХОРОНИ РІДКІСНИХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН У ЗАКАЗНИКАХ ПОЛТАВЩИНИ

Смоляр Н. О.

Резюме. У статті наводяться результати аналізу флористичної унікальності заказників сучасної природно-заповідної мережі Полтавщини стосовно рідкісних лікарських рослин (РЛР) на їх території. Для 133 заказників вказано 37 видів РЛР, які проаналізовані за рядом созолого-екологічних показників. Зважаючи на созологічні та природоохоронні статуси, їх збір та заготівля сировини в області заборонена. Більшість із них є рідкісними й зникаючими, репрезентують сім еколого-ценотичних груп і охороняються на державному та регіональному рівнях. Зазначається, що найбагатшими за кількістю видів РЛР є заказники ботанічні та ландшафтні, які знаходяться здебільшого в північній та південній частинах області. Вказується на актуальність охорони місцезнаходжень РЛР із метою збереження генофонду регіональних ценопопуляцій, насамперед, шляхом створення ботанічних, ландшафтних та гідрологічних заказників.

Ключові слова: рідкісні лікарські рослини, заказники, природно-заповідний фонд, охорона, Полтавська область.

УДК 502.171 : 633.88 (477.53)

СОСТОЯНИЕ ОХРАНЫ РЕДКИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В ЗАКАЗНИКАХ ПОЛТАВЩИНЫ

Смоляр Н. А.

Резюме. В статье приведены результаты анализа флористической уникальности заказников современной природно-заповедной сети Полтавщины касательно встречаемости редких лекарственных растений (РЛР) на их территориях. Для 133 заказников указывается 37 видов РЛР, которые проанализированы по ряду созолого-экологических показателей. Учитывая созологические и природоохранные статусы, их сбор и заготовка сырья в области запрещены. Согласно природоохранного статуса большинство их является редкими и исчезающими, представляет семь эколого-ценотических групп и охраняется на государственном и региональном уровнях. Указывается, что наиболее богатыми по количеству видов РЛР являются ботанические и ландшафтные заказники, которые находятся преимущественно в северной и южной частях области. Акцентируется на актуальности охраны местонахождений РЛР с целью сохранения генофонда региональных ценопопуляций, в первую очередь путем создания ботанических, ландшафтных и гидрологических заказников.

Ключевые слова: редкие лекарственные растения, заказники, природно-заповедный фонд, охрана, Полтавская область.

UDC 502.171:633.88(477.53)

PRESERVATION STATE OF RARE MEDICINAL PLANTS IN NATURE RESERVES OF POLTAVA REGION

Smoliar N. O.

Abstract. The nature reserve network (NRN) of Poltava region is represented by 180 reserves (47% of the total objects number). According to the results of florosoziological analysis it was established, that on the territory of 133 reserves (74% of total number) populations of 37 species of regionally rare medicinal plants (RMP) are preserved and protected. In systematic ratio, these species represent the divisions *Lycopodiophyta* (1 species), *Polypodiophyta* (2), *Pinophyta* (2), *Magnoliophyta* (32) and belong to 30 genera from 20 families. According to coenotic identity they represent seven ecological-coenotic groups. Some steppe, forest and hydrophilic groups species have the majority of localities among RMP in Poltava region reserves. All listed RMP species are protected in Ukraine at the national (17) and regional levels (20) some, moreover, have European zoological and world status. According to conservation status they belong to three groups: threatened (17), vulnerable (9), non-evaluated (11). Although, RMP have medicinal properties, their gathering and storage is forbidden in Poltava region, taking into account zoological and conservation statuses, that are defined on the basis of determined locations number, scientific value etc. Therefore, protection measures maintenance of RMP location aimed at the preservation of the gene pool of the regional coenotic populations is urgent environmental objective.

The location of RMP is discovered in 35 botanical, 47 landscape, 38 hydrological, 2 forest, 3 ornithological, 8 generally zoological reserves areas. The richest in number of RMP species are landscape (33) and botanical (29) reserves. The highest number according to this indicator are stated for Hadiach (25 species), Kobeliaky (19), Chornukhy (17), Kotelva (16), Pyriatyn (15) regions. Locations of RMP were not identified on the reserve areas of Dykanka and Velyka Bahachka, where these species may locate on other objects of nature sanctuary network. Such situational picture is stipulated by different factors, the main ones are: the region area, peculiarities of natural conditions, the degree of natural complexes and ecosystems transformation and general biodiversity indicators, number of reserves, their area, depth of florosoziological researches, etc. The majority of nature sanctuary network reserves in Poltava region are important biocentres for preservation, restoration and protection of rare phytodiversity, including RMP. Their location in nature reserves of the northern and southern region parts is best protected.

Most of RMP localities in Poltava region reserves were stated for the following types: steppe – *Adonis vernalis* L. (18), *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.s.l. (17); forest – *Convallaria majalis* L. (61), *Epipactis helleborine* (L.) Crantz (16); meadow-marsh – *Anacamptis palustris* (Jacq.) R. V. Bateman (37), *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l. (21), *Sanguisorba officinalis* L. (20); marsh – *Valeriana officinalis* L. (44), *Inula helenium* L. (41); water – *Nymphaea alba* L. (29), *Nymphaea candida* C. Presl.(15). Three species (*Adonis wolgensis* Steven ex DC., *Digitalis grandiflora* Mill., *Epipactis palustris* (L.) Crantz) have two localities in the regional reserves, and only one have five species (*Allium ursinum* L., *Bistorta officinalis* Delarbre, *Gnaphalium uliginosum* L., *Lilium martagon* L., *Veratrum lobelianum* Bernh.).

The protection of RMP locations aimed at regional populations gene pool preservation is the priority environmental task. Protection functions can be realized in botanical, landscape and hydrological reserves best of all.

Keywords: rare medicinal plants, sanctuaries, natural reserve fund, preservation, Poltava region.

Рецензент – проф. Гапон С. В.

Стаття надійшла 26.10.2015 року